

Наталія Гарник (Київ)

УДК 821.161.2-3.09

ББК 83.3 (4 УКР) 3

Вплив критики на формування українського канону

Стаття присвячена проблемі формування українського літературного канону. Проаналізовано роль критики, зокрема, жанру рецензії у процесі становлення українського канону з кінця ХІХ і до початку ХХ століття.

Ключові слова: канон, критика, рецензія, ієрархія.

The article deals with the formation of the Ukrainian literary canon. The author examines in detail the role of criticism and review in the formation of Ukrainian canon of the late nineteenth and the beginning of the XXI century.

Key words: canon, criticism, review, hierarchy.

Проблема формування літературного канону – одна з найгостріших та суперечливих у сучасній гуманітаристиці. Незважаючи на те, що канон європейських літератур достатньо вивчений, становлення українського канону все ще залишається серйозною науковою проблемою.

Утвердження критики, як важливого чинника формування канону, відбулося в літературознавстві наприкінці ХІХ століття. Особливу роль у становленні сучасних поглядів на критику відіграли ідеї Ф.Шлегеля, який органічно пов'язав функції критики з історією, філософією та естетикою. Ф.Шлегель одним із перших надав критиці широких повноважень, приписавши їй роль керівника словесності, який приведе її до нового «золотого віку» (програмова стаття «Думки і погляди Лессінга» [Шлегель 1983: 191 – 226]. Здійснюючи ранжування сучасного літературного процесу, критика вибудовує синхронну ієрархію/ієрархії. Внаслідок конкуренції і відбору літературних ієрархій з плином часу і народжується історичний (діахронічний) феномен, який називають каноном. Естетична оцінка твору критикою – це обов'язкова, але недостатня умова для запуску складного механізму каноноутворення, який завжди має комплексний характер.

Український національний канон формується наприкінці ХІХ століття як шевченкоцентричний. Уже перші критики Тараса Шевченка – П.Куліш і М.Костомаров – визначають народність як

найважливішу рису його поезії: «Поэзия Шевченко есть родная и законная дочь народной малорусской поэзии» [Костомаров 1967: 425]. Саме народність стає основним приводом для канонізації поета. Така позиція обумовлена тогочасним розумінням завдань літератури: «Задачею нашей украинской литературы должно быть строгое соответствие ее созданий духу народному и его серьезному, жизненному, а не какому-то псевдонародному, прихотливому взгляду на вещи» [Куліш 1989: 519]. Чимало для утвердження Т.Шевченка, як центрального автора в каноні зробив І.Франко не лише як історик літератури, а й як рецензент [Франко 1981: 492 – 544]. Остаточо національний канон на чолі з Т.Шевченком сформував С.Єфремов у рецензіях на сторінках першого українського книгознавчого видання – журналу «Книгар» (наприклад, рецензія «Без «Кобзаря» [Єфремов 1918: 297–307]) та «Історії українського письменства»: «І як попередня література українська завершилась у своєму розвитку Шевченком, так і вся подальша на ньому засновується, з нього виходить та до нього й вертається. Ставши в центрі нашого літературного розвитку, Шевченко й досі лишається центральною постаттю в українському письменстві, і хоч як піде наша історія надалі, а для ХІХ ст. такою центральною постаттю Шевченко в ній залишиться» [Єфремов 1995: 380].

Канонізація Лесі Українки починається в 1898 році, коли І.Франко в підсумковій статті поставив її поезію поруч із Шевченковою [Франко 1981: 269]. «Книгар» і персонально М.Зеров теж долучаються до канонізації Лесі Українки. Так, у рецензії М.Зерова «Леся Українка (з нагоди нового видання творів)», було зазначено, що поетеса стає «прообразом дальшого розвою українського письменства, а її творчість нібито програмою для кожного українського письменника» [Зеров 1919: 1350]. Проте й інші критики сприймали Лесю Українку як класика: «Леся Українка <...> теж класик нашого письменства, але доля цього класика особлива <...> вона ще не увійшла в нашу культуру, ми ще не пережили і не передумали її, як слід» [Якубський 1923: 292].

Спробу переоцінити літературну ієрархію і сформувані модерний канон робить редакція журналу «Українська хата». М.Євшан пише з приводу видання класиків львівською «Просвітою»: «Насувається мимоволі питання, якого оминати тут

ніяк не можна, що таке класики літератури...» [Євшан 1913: 147]. Ряд «Просвіти» М.Євшан відкидає, подаючи натомість свій: Ольга Кобилянська, Леся Українка, Михайло Коцюбинський. Також критик пропонує переглянути ставлення до «культових» письменників ХІХ століття – Т.Шевченка, М.Шашкевича, Ю.Федьковича (наприклад, стаття «Юрій Федькович в світлі нових матеріалів»). Попри всі спроби зруйнувати українофільську традицію М.Євшану не вдається сформувати новий канон, С.Павличко пояснює це суперечністю явищ модернізму і канонізації: «Модернізм, як вічне оновлення, вічний протест проти старого, не може витворювати канонічні форми письма, а тим більше канон класиків, адже таким чином він втрачає свою сутність» [Павличко 2002: 159].

Соцреалістичний канон цілком вибудовується критикою. Точка відліку для його формування – це заснування журналу «Критика», який відображав ключові тенденції літературно-критичного дискурсу 1930-х років. Соцреалізм – нормативне мистецтво, тому до канону можуть потрапити лише ті твори, які відповідають певному зразку, покликані конструювати та легітимізувати радянську ідентичність. Головним творцем соцреалістичного канону виступає Л.Новиченко – автор понад 500 літературно-критичних статей, у тому числі рецензій. Творчості Павла Тичини – «поета Жовтневої революції», за визначенням Л.Новиченка, присвячений основний масив його розвідок. Так, на думку критика, лірика П.Тичини якнайяскравіше ілюструє етап зародження соцреалізму, це «цікава, своєрідна сторінка історії становлення соціалістичного реалізму в українській поезії» [Новиченко 1979: 125]. Ще один канонічний автор 1930 – 50-х років – це Микола Бажан. У рецензії на збірку «Уманські спогади» Л.Новиченко зараховує його творчість до «великої соціальної, реалістичної лірики», а самого поета називає «митцем-громадянином» [Новиченко 1973: 147]. Загалом, соцреалістичний канон – це приклад інституціонально сформованого літературного пантеону. Відповідно, коли перестали діяти інституції (критика, освіта, спілка письменників), канон припинив своє існування.

На відміну від соцреалістичного канону, канон шістдесятництва не витворюється інституціями – це альтернативна ієрархія, основним критерієм відбору авторів і текстів є етичний.

Тому серед дослідників немає єдності щодо знакових і маргінальних постатей, можемо говорити лише про «віяло канону шістдесятників, яке кожен дослідник «розгортає» і «згортає» відповідно до своїх уявлень, бажань, інерції мислення, знань і незнань, і тут на перше місце висувається хіба проблема обґрунтування вибору, критерію» [Тарнашинська 2006: 61].

Діаспорний – «паралельний», за В.Агеєвою [Агеєва 2010: 161], канон, сформований зусиллями академічної спільноти – українців Ю.Шевельова, Г.Костюка, Ю.Луцького. Ця ієрархія, як і синхронна за часом – соцреалістична, також позначена впливом ідеології, деякі оцінки творів і авторів диктувалися політичною потребою. Своє бачення українського канону було і в поетів Нью-Йоркської групи. Вони запропонували неповний канон, адже стосувався він лише української поезії поза Україною. Канон задекларували «Координати» – двотомна «антологія сучасної української поезії на Заході», яку впорядкували Богдан Бойчук і Богдан Рубчак. До антології увійшли майже всі поети, які опинилися за межами України після 1920 року, Б.Бойчук і Б.Рубчак написали вступні передмови до текстів окремих авторів. На думку Соломії Павличко, «у творчості визнаних класиків підкреслювалося зовсім не те, за що їх канонізувала традиційна критика. Наприклад, Маланюк постає не борцем, а повертається до читача «приватним» обличчям філософа» [Павличко 2002: 398].

Зі здобуттям Україною незалежності постала потреба трансформувати офіційний канон. І якщо канонічні автори ХІХ, межі ХІХ і ХХ століть не викликають суперечок, то ХХ і початок ХХІ століття залишається проблемним. Це пов'язано з прагненням заповнити «білі плями», появою видань заборонених творів, необхідністю нової критичної рецепції деяких авторів. Тому поряд з «великим» національним каноном сьогодні існує ряд канонів «малих».

Український постмодерний канон формується навколо постаті Юрія Андруховича. Ієрархію, з Ю.Андруховичем на чолі, витворюють представники т. зв. «станіславського феномену» на сторінках часописів «Четвер», «Плерома», проектів журналу «Перевал». Шляхи канонізації Ю.Андруховича можна визначити, звернувшись до численних рецензій на його твори. Перше, до чого вдаються майже всі критики, – це порівняння і визнання рівним з

найвідомішими постмодерністами: «досить згадати таких авторів як Джойс, Томас Манн, Гессе, Фаулз, Еко, Кальвіно, Рансмайр та ін.» [Іздрік], «продовжувач традицій Дж.Джойса, В.Набокова, Дж.Фаулза, М.Павича, У.Еко» [Дайс 2005]. Ще один спосіб вписати Ю.Андруховича у світову постмодерну традицію – прочитання його творів за допомогою нових літературознавчих методологій, наприклад аналіз Ю.Іздріком «Московіади», виконаний із застосуванням архетипної критики Н.Фрая [Іздрік]. Зусилля перших рецензентів Ю.Андруховича були спрямовані на утвердження його творів як зразків постмодерної поетики, зрозумілої обмеженому колу втаємничених: «гітом 93р. минулого століття була, здається, «Московіада». Але гіт не обов'язково мусить подобатися всім» [Іздрік]. Якщо спершу Ю.Андрухович сприймався як лідер певного середовища, покоління, стильового напрямку, то з часом у нього з'явилися шанси потрапити до національного канону: про це свідчать і захоплені номінації на кшталт «живой классик» [Дайс 2005], і суперечки про включення до шкільної програми.

Феміністичну критику в Україні започатковує Леся Українка у статті «Новые перспективы и старые тени (Новая женщина западноевропейской беллетристики)», опублікованій у петербурзькому журналі «Жизнь» 1900 року, продовжує цей напрям Наталя Кобринська в статті «Про «Нору» Ібсена». Проте як сформована наукова методологія феміністична критика постає наприкінці ХХ століття. Одним з її основних завдань є переосмислення канону з точки зору жіночого авторства. Показовою в цьому випадку є рецепція сучасних феміністок творчості своїх попередниць. До прикладу, центральною постаттю в історії української літератури для Оксани Забужко є Леся Українка. Зокрема, в рецензії В.Агеєвої – представниці феміністичних студій – на роман О.Забужко «Музей покинутих секретів» підкреслюється зв'язок двох авторок: «Дарина Гощинська (як, до речі, і її тезка Люба Гощинська з «Блакитної троянди» Лесі Українки – один із численних інтертекстуальних натяків, підказок і знаків, що їх Оксана Забужко полишає для втаємничених поціновувачів, котрі захочуть віднайти в романі глибші смисли й перегуки) фахово знається на психології<...>» [Агеєва 2010]. Канон феміністок не претендує на вичерпність, а прагне лише

актуалізувати і повернути в активний обіг імена забутих або недооцінених в свій час письменниць, як-от Грицько Григоренко чи Ірина Вільде.

Отже, ми схильні визначати такі етапи формування українського канону: національний (кінець XIX століття), модерний (початок XX століття), соцреалістичний (30 – 60-ті роки XX століття). Поряд з цими історичними типами канону можна визначити ряд «малих» канонів: ієрархія шістдесятництва, діаспорний, постмодерний і феміністичний канони. С.Павличко [Павличко 2002: 634] і Т.Гундорова [Гундорова 2001: 22] пропонують виокремлювати постколоніальний канон, але така номінація, на нашу думку, може бути застосована до різних історичних етапів формування українського канону. На кожному такому етапі простежується визначальна роль критики, зокрема жанру рецензії: рецензії Костомарова, Куліша, Франка, Єфремова для канонізації Тараса Шевченка; Франка, Зерова, Єфремова, Якубського – для Лесі Українки; Євшана та Сріблянського – для Ольги Кобилянської; Новиченка – для Миколи Бажана, Іздрика – для Юрія Андруховича; Агеєвої – для Оксани Забужко.

Література: *Агеєва 2010:* Агеєва В. Канон як мистецтво пам'ятати / Віра Агеєва // Сучасність. – 2010. – Ч. 5. – С.153 – 163. *Агеєва 2010:* Агеєва В. Оксана Забужко в «музеї» УПА [Електронний ресурс] / Віра Агеєва // Дзеркало тижня. – 2010. – №1 (15 січня). – Режим доступу: http://dt.ua/CULTURE/oksana_zabuzhko_v_muzeji_upa-58955.html

Гундорова 2001: Гундорова Т. Літературний канон і міф / Тамара Гундорова // Слово і час. – 2001. – №5. – С. 15 – 24. *Дайс 2005:* Дайс Е. Я милого узнаю по походке: Юрий Андрухович. «Московиада» [Електронний ресурс] / Екатерина Дайс // Вестник Европы. – 2005. – №16. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/16/da27.html> *Євшан 1913:* Євшан М. Літературні замітки («Українсько- і австрійсько-руські класики») / М.Євшан // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 62. – Кн. 4 (квітень). – С. 145 – 151. *Єфремов 1918:* Єфремов С. Без «Кобзаря» / С.Єфремов // Книгар. – 1918. – Ч. 6 (лютий). – С. 297 – 307. *Єфремов 1995:* Єфремов С. Історія українського письменства / С.Єфремов; ред. і передм. М.К.Наєнка. – К.: Феміна, 1995. – 680 с. *Зеров 1919:* Зеров М. Леся Українка (З нагоди нового видання її творів) / М. Зеров // Книгар. – 1919. – Ч. 21 (травень). – С. 1349-1359. *Іздрик:* Іздрик Ю. Ізоморфність ландшафту [Електронний ресурс] / Юрко Іздрик // Юрій Андрухович: біографія, статті, рецензії, інтерв'ю, фотографії, відгуки, коментарі. – Режим доступу: <http://andruhovich.info/izomorfnist-landshaftu/> *Костомаров*

1967: Костомаров М. Кобзарь Тараса Шевченко. 1860. М.Костомаров // Костомаров М. Твори / М.І. Костомаров – К., 1967. – Кн.2. – С. 421 – 428.
 Куліш 1989: Куліш П. Характер и задачи украинской критики // Куліш П. Твори: у 2 томах / П.О.Куліш – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – С. 515 – 521.
 Новиченко 1973: Новиченко Л. Нектар степової грози: Про нову кн. віршів М.Бажана / Леонід Новиченко // Вітчизна. – 1973. – №8. – С. 140 – 147.
 Новиченко 1979: Новиченко Л.М. Поезія і революція / Л.М.Новиченко. – К., 1979. – 368с.
 Павличко 2002: Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко / передм. Марії Зубрицької. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 680 с.
 Тарнашинська 2006: Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитанні / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2006. – №3. – С. 59 – 71.
 Франко 1981: Франко І. Леся Українка // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / І.Я.Франко. – К.: Наукова думка. – Т. 31. – 1981. – С. 254 – 274.
 Франко 1981: Франко І. [Рецензія на чеські переклади творів Тараса Шевченка] // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / І.Я.Франко. – К.: Наукова думка. – Т. 29. – 1981. – С. 492 – 544.
 Якубський 1923: Якубський Б. До долі творів Лесі Українки / Б. Якубський // Червоний шлях. – 1923. – №2. – С. 292 – 298.
 Шлегель 1983: Шлегель Ф. Мысли и мнения Лессинга // Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика. В 2-х т. / Ф.Шлегель. – М.: Искусство.– Т. 2. – 1983. – С. 191 – 226.

Стаття посвящена проблеме формирования украинского литературного канона. Автор подробно анализирует роль критики, в частности, жанра рецензии в процессе становления украинского канона с конца XIX и до начала XXI века.

Ключевые слова: канон, критика, рецензия, иерархия.

Наталія Науменко, проф. (Київ)

УДК 821.161.2-1.09
 ББК 63.3. (4Укр)

Образно-стильова поліфонія сучасного українського хоку

У статті розглянуто поетичні твори останньої третини ХХ – початку ХХІ століття, виконані у формі стилізованого хоку. Утверджено, що в інтерпретаціях японської строфи, яка поступово засвоювалася українською літературою з 1920-х років, автори синтезують специфічну форму та глибинний філософський зміст